

Цяа Zlatanov, Palmira Legurska

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

Fated to be a Minority

Abstract: Some small ethnic groups in Southeastern Europe have established their identity on the basis of the religious differences with cognate peoples or groups – the Catholic Paulicians in Bulgaria and Banat, the Torbeshi in Macedonia, the Gorani in Kosovo and Albania, the Pomaks in Bulgaria, as well as the Bosniaks in Bosnia and Herzegovina. All of them ultimately chose to change their religion than to become like their neighbours because of the insurmountable differences that had driven them apart.

Иля Златанов, Палмира Легурска

(София, Институт за български език, БАН)

Обречени на малцинство

За павликяните и богомилите или за разликата в религиозните възгледи като фактор на етногенеза

По цялата територия на бившата Османска империя са пръснати особени етноконфесионални групи, които по езика си приличат на околното християнско население, но изповядват ислям. Такива са например арменците хемшилии, аджарците и лазите като клон на грузинците, гръцките “валаади” в Македония и гиритлиите на остров Крит¹, българо-мохамеданите², торбешите и горанците в България, Македония и Косово, та до жителите на Босна и Албания, които са предимно мюсюлмани. В същото време на Балканите съществуват тюркоезични групи (гагаузи, караманлийци), за които е било сравнително лесно да се потурчат, но все пак са останали християни.

За приемането на исляма има много обяснения: от насилствено потурчване-до желанието на етническите групи да запазят икономическите си предимства или да се еманципират в общество, в което управляват мюсюлманите. Подобни възгледи са отразени във формулите на всекидневното съзнание: “Торбешите са продали вярата си за торба пари” или “Помаците са си дали вярата, но са запазили езика, а гагаузите са си дали езика, но държат наша вяра”³. Същевременно често се пропуска фактът, че макар

---

¹ На гръцки съответно Vallahades и Tourkokritikoi. Според преданието валаадите знаели на турски само „Вай аллах!“, откъдето е името им.

² В литературата може да се срещне и терминът „помаци“, който сега се схваща от самите тях като оскърбителен. Самите те понякога наричат себе си „ахрени“, което произлиза от думата **агарянин**.

³ Езикът на гагаузите има много къпчакско-булгарски черти, докато турският спада към огузката група. Това навежда на мисълта, че гагаузите може да са потомци на други тюркски народи (печенег, кумани), които са били част от Българската държава преди османското нашествие, а впоследствие езикът им се е

тези субетноси да са възникнали на територията на бивша Византия, много от тях не са били напълно християни. Или поне не истински православни, което ги е отделяло от събратята им. Различните религиозни възгледи до голяма степен предопределят тяхната обособеност. Ще се опитаме да покажем това с примера на павликяните и богомилите. Противопоставянето между Константинопол и източните провинции на Империята има стари традиции. Цариградците ли да учат на християнство сирийците, които са говорели на езика на самия Христос, или арменците, които са били християни още преди Миланския едикт за веротърпимост от 313 г. Неслучайно Св. Йоан Златоуст, роден в сирийска Антиохия, когато изпаднал в немилост за това, че критикувал императрица Евдоксия, намерил убежище именно в Армения.

Армения е такова място, където християнството се среща с манихейството.

Основателят на манихейството, Мани, живеел в персийската империя, но се родил в християнско семейство. Характерна за всички гностически учения, в това число и за манихейството, е идеята, че светът е преизпълнен със зло и не може да е бил създаден от Всеблагия Бог. Следователно видимият земен свят е сътворен от зла сила, именуема Демидург, Дявол, Сатана или Иблис (при исмаилитите). Оттук е и отричането на целия земен материален свят. Гностичните секти със своите възгледи, отричащи се от този земен свят, навсякъде са малцинство. Една от характерните черти на гностичните секти е поразителната им способност да се приспособяват към различни културни окръжения. Седми век е време на монофизитски спорове, водещи до раздори във византийската империя. По това време в Армения се заражда учението на павликяните. Основател на тази секта е Константин, роден в село Мананалис, близо до Самосата, в което отдавна е имало голяма община на гностици-маркионити. Името “павликяни” се е употребявало основно сред противниците на павликяните; самите те са се наричали просто “християни”, а на последователите на държавната религия във Византийската империя са казвали “ромей” (римляни) и са ги смятали за отстъпници от истинското учение на Христа.

Трябва да се каже, че макар противниците на павликяните често да ги асоциират с манихеите, самите павликяни се разграничават от манихеите.

Константинопол по всякакъв начин се бори срещу павликянската ерес: изпраща проповедници, за да вразумят заблудилите се, воюва, екзекутира. Въпреки всички гонения, павликянството набира сила, която достига своя апогей в девети век, когато е основана павликянска държава с център в град Тефрика – крепост на брега на Ефрат. От осми век нататък ромеите нееднократно преселват павликяни в Тракия, а по-късно и в Македония, където те трябвало да сдържат настъплението на “скитите” (т.е. българите) срещу Византия. Те служили като акрити – редовни войни. Като поданици на Византия те са били лоялни на Империята, но ефективността им може да се обясни и с това, че са защитавали собственото си имущество. Последното голямо преселване е било в 970 г., когато в района на Филипопол (съвременен Пловдив) са били заселени 200 000 павликяни.

Павликяните останали и след като земите на юг от Стара планина били присъединени към българското царство. Византийският хронист Теофан Изповедник (VIII век) разказва, че император Константин V Копроним заселва в Тракия арменци и сирийци, но от XII-XIII в. се регистрира българският етнически характер на павликянската общност. Макар павликяните с течение на времето да усвояват български език, те не се

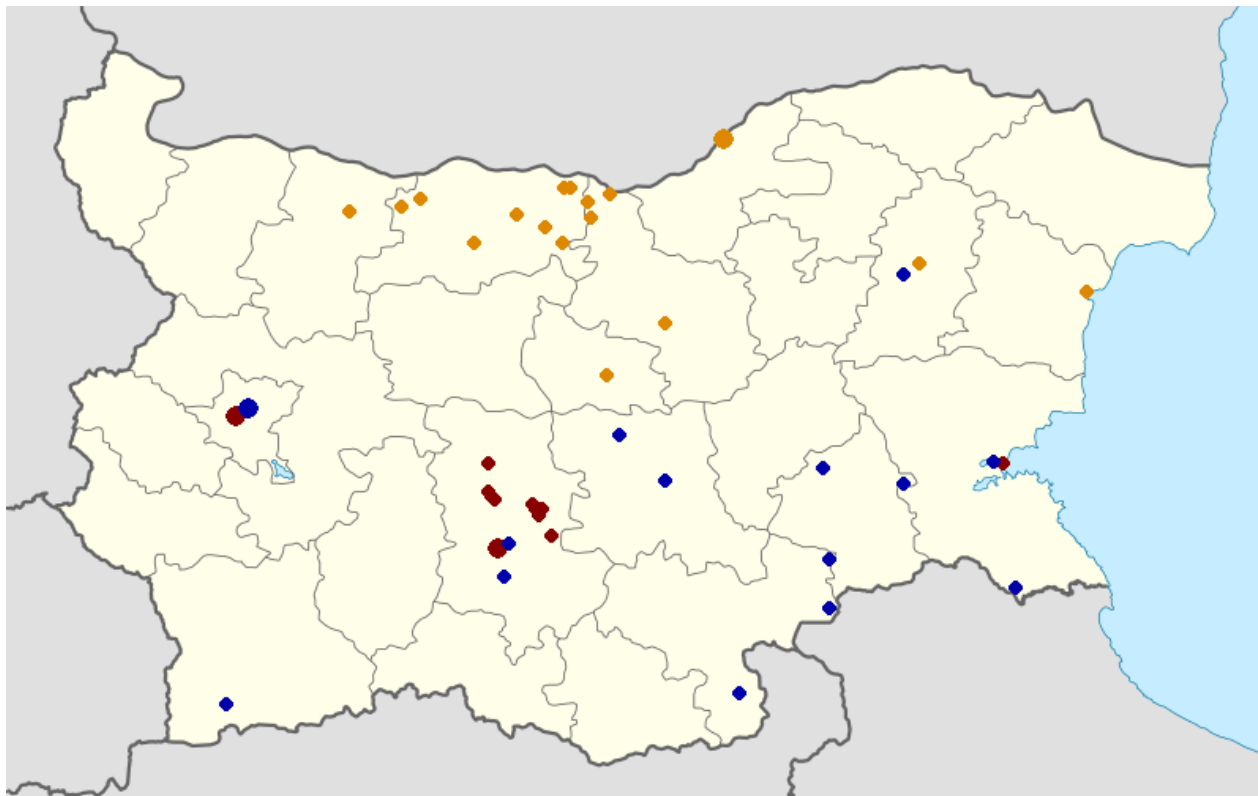

сближил с турския. Пример за сходно развитие е диалектът на кримскотатарския език, който се говори по южното крайбрежие на Крим.

смесват с останалото население. От Тракия се разселват в земите на север от Стара планина. В средата на XVI в. францисканският мисионер Петър Солинат наброява 33 павликянски селища в централните райони на Северна България. Османската система на милетите съдейства за обособяването на павликяните. Турците разделят народите на Империята по религиозен принцип: представителите на един и същ милет (религиозна община) имат вътрешно самоуправление и автономни административни учреждения (съдилища, училища). Докато всички православни – гърци, българи, сърби, власи, албанци-тоски – са обединени в един милет - millet-i Rûm (римски, ромейски), павликяните и богомилите, както и евреите, винаги са се разглеждали отделно. И досега картата на България е изпъстрена с топоними, напомнящи за присъствието на павликяните.

Обект	Старо име	Съвременно име
Село	Павликян	гр. Павликени
Село	Павликянска Калугерица	с. Горно Павликене, Ловешко
Село	Мюслум Павликян	с. Горан, Ловешко
Село	Павликянско Тележане	местност Тележане в чертите на гр. Ловеч
Село	Павликянско Лъжане	с. Чавдарци, Ловешко
Село	Павликянска Брестовица	Местност Брестовец с. Новачене, Плевенско
Село	Павликянска Трънчовица	с. Трънчовица, Плевенско
Село	Павликянско Парносово	с. Деляновци, Велико Търновско
Село	Павликянска Скравеница	местност Скравенлика с. Червена, Велико Търновско
Село	Павликянско Белене	гр. Белене, Плевенско
Село	Павликянско Орешане	с. Ореш, Велико Търновско
Село	Павликянско Загабаре	неустановено
Село	Павликянско Одърне	неустановено
Село	Павликян	местност Павликян с. Дъбене, Карловско
Село	Павликян	местност Павликяна между гр. Лом и с. Орсоя, Ломско
Село	Павликян, Костурско	неустановено
Махала	Павликени	махала Павликени, с. Златна Панега, Ловешко
Махала	Павликян	Махала Павликени, в гр. Одрин
местност	Павликян	Местност Павликяна, с. Славотин, Монтанско
местност	Павликянката	Местност Павликянката на югоизток от гр. Тетевен
местност	Павликянски гробища	местност Павликянски гробища с. Смоляновци, Монтанско
местност	Павликянски гробища	Местност Павликянски гробища на югоизток от с. Иганово, Карловско
местност	Павликенча	местност Павликенча, с. Балабанско, Ловешко
поляна	Павликянската	поляна Павликянската, с. Рибарица, Ловешко
Район	Павликяни	между гр. Пловдив и гр. Карлово

Обект	Старо име	Съвременно име
Район	Павликяни	между гр. Свищов и гр. Никопол

ФИГУРА 1. Съвременно състояние на католицизма в България. С жълто е обозначен Никополският диоцез, а с червено – Софийско-Пловдивският. Сините точки представляват униатите по източен обряд, които не са потомци на павликяните.

Източник: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/90/Bulgaria_-_catholic_parishes.png

Като самостоятелно религиозно учение павликяните съществуват в Османската империя няколко века. Процесът на привличане на павликяните към католическата църква започва в началото на XVII в. и продължава почти столетие. Действията на католическите мисионери привличат интереса на православните и мюсюлманите и те от своя страна също започват действия за привличане на павликяните. Но католическата църква постига най-сериозни успехи, защото между православните и ортодоксалните християни съществува отдавнашен антагонизъм. Католиците от своя страна допускат значителна свобода при спазването на новото вероизповедание и проявяват търпение към силните сектантски традиции.

ФИГУРА 2. Българските селища в Банат са със сиви точки. В гр. Тимишоара има голям квартал на българипалкени.
Източник:
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/61/Banat_Bulgarian_settlement.svg

благодарителни цели и освободена от данъци. Защо основна част от българските мюсюлмани живее именно в Родопите? Има различни предположения. Съществува теория, че българският цар Калоян (краят на XII в.), воювал с рицарите кръстоносци и сключил уния с Рим, започнал да преследва павликяните от Пловдивско и те забегнали в Родопите. Григорий Цамблак, български писател и киевски митрополит (1423 – 1428) свидетелства, че в Родопите е разпространена павликянската ерес. През 1672 г., когато турците завладяват Подолието⁴, те преселват тамошните павликяни в Родопите.

Така или иначе в съвременна България българите мохамедани са съсредоточени в Родопите. Основната им част от Северна България след Освобождението се изселва в Турция.

През 18 в. част от българските павликяни – католици се преселват в областта на Банат, в Австро-Унгария. След Първата световна война областта е поделена между Румъния и Сърбия, където наследниците на павликяните живеят до ден днешен под названието банатски българи.

Тъй като в тази област няма други (православни) българи, самите те използват имената „българи“ и „палкени“ като взаимозаменяеми. Но онези, които след Освобождението се преселват обратно в България, ясно осъзнават идентичността си и не наричат себе си по друг начин освен „банатчани“.

Банатчанка, ядосана на православния си мъж, казва: „За ти туря лук и соль, туй плюските вий българете“. Така тя дава да се разбере, че се смята за нещо различно от „българка“.

Като се започне от 17 в. част от павликяните и българите започват да приемат исляма. Султан Мехмед IV, управлявал от 1648 до 1687 г., бил благочестив мюсюлманин. Той обичал да дискутира религиозни проблеми и да приобщава неверниците към „истинската вяра“. Организирайл специални тържества за новообрязаните и често давал на владенията им статут на вакъф – собственост, предназначена за

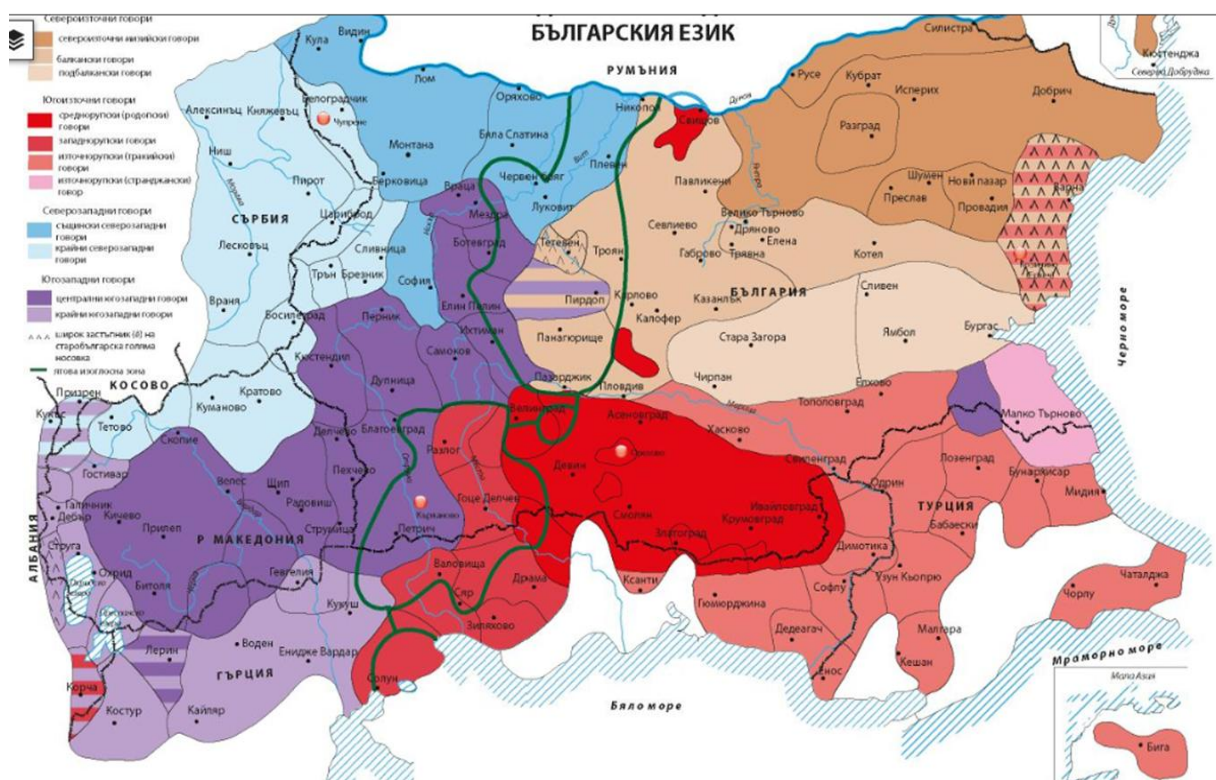
⁴ Историческа и географска област над северните притоци на среден Днестър и горното течение на Южен Буг, част от съвременна Западна Украйна.

Дългото съществуване на павликяните като отделна етноконфесиална общност налага отпечатък на техния език. В съвременната българска диалектология се отделя група на павликянските говори, която се отличава с особена архаичност. Така например „широкото“ произношение на старобългарския **Ѣ** като **ê** в павликянските говори се е запазило. В съвременния български език обаче под ударение този звук преминава в **Я**, а без ударение и пред предни гласни – в **Е**. Така се появяват редувания от типа **голям – големи и вятър – ветрове**.

За павликянските говори е характерно наличие на звука **ы**, в съвременния български преминал в **и**.

В съвременния книжовен език палатализираните съгласни в повечето позиции са се променили в непалатизирани. За павликянските говори особено характерна е мекостта в края на думата - **сол’**, **ден’**, **сахан’**.

В някои павликянски говори, в частност в банатския, се е запазило старобългарското местоимение за мъжки род **и** вместо книжовното **го**: **дѣдка ти нѣма ли и?** ("дядко ти няма ли го?"):-

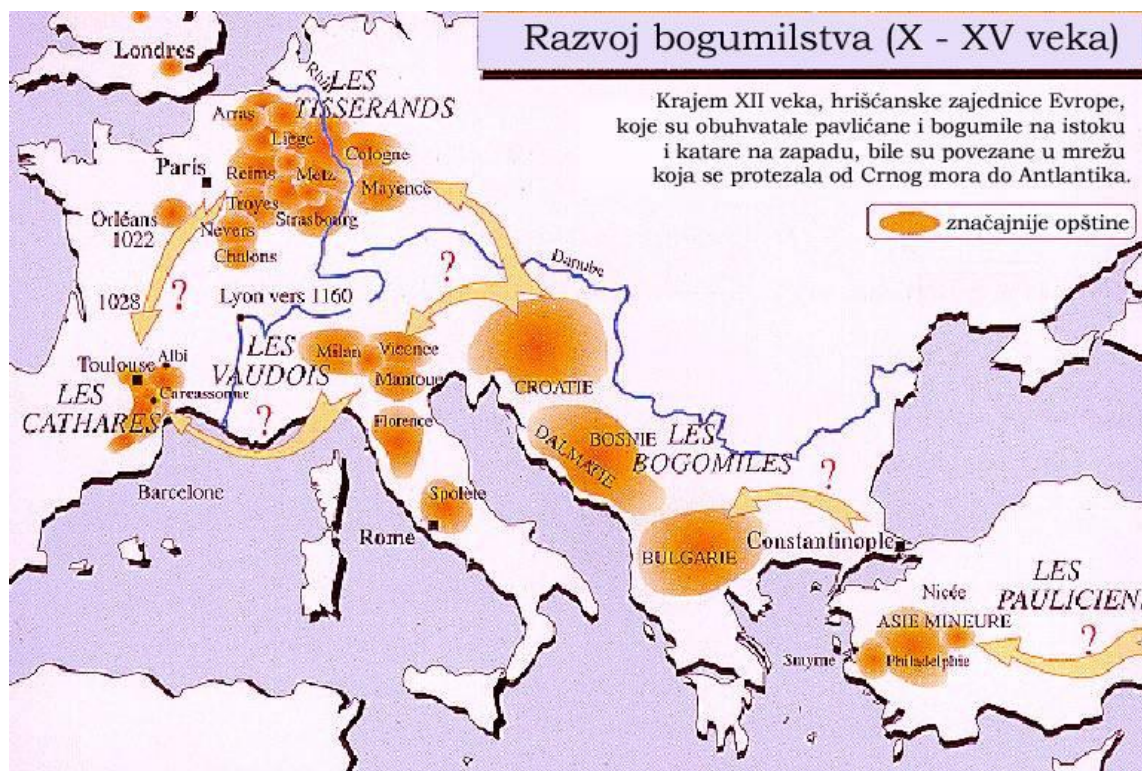

ФИГУРА 3. Голямата червена зона в долната част на картата – смолянският говор, използван от мюсюлмани и православни. По-малкият червен остров на север от него – южни павликянски говори в Пловдивско. Най-северният червен остров край Свищов на Дунава – северни павликянски говори.
Източник: http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/

БОГОМИЛИТЕ

В X век в югозападна България под влияние на павликянството възниква още едно учение – богомилството. И до днес съществуват спорове за това, дали това движение е получило името си от поп Богомил или самият той се е нарекъл с това име след разпространението на учението. Много е възможно именно околните да са дали това име според молитвената формула „Богу милуй“ („Боже помилуй“), като с това богомилите са сродни на сирийските месалиани („молители“). Също като павликяните, богомилите наричат себе си просто „християни“. В ранните османски регистри заедно с понятието „кафир“ (неверен), с който се обозначават католици и православни, се среща и понятието „християнин“.

Богомилите смятат, че телесните страсти може да бъдат победени с аскетизъм, пост и молитви. Тъй като богомилите почитат всичко живо, те са заклети вегетарианци. Някои учени даже намират връзка между обичая да се приготвят сушени плодове за зимата и културата на богомилите. Съвременниците разпознават богомилите по изпитите им лица и блестящ поглед. Тъй като те често митарстват (т.е. скитат, за да мисионерстват) с торба, получават също и името фундайти (от гр. **фунда** – торба) или – **торбеш**и - име, което и до днес се употребява за славяноговорещите мюсюлмани в Македония и Косово.

ФИГУРА 4. Разпространение на богомилството през X-XV век. Източник:
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/83/Razvoj_bogumilstva.jpg

Движението на богомилите се разпространява из балканските страни, Мала Азия, в Киевска Русия, в италийските владения на Византия, откъдето прониква в страните на

Западна Европа. В XI-XII в. се умножават сведенията за разпространение на „българската ерес“ (Vulgarorum haeresis) в Далмация, Италия, Германия, Фландрия, Англия, Франция, Лангдок и Арагон. Поради автономността на богомилските общини, в различните страни те имат различни имена: катарии (гр. Καθαροί – чисти), албигойци (по името на град Алби в Южна Франция), патарени (от името на Миланското предградие Патария или поради повтарянето на молитвата Pater noster). Някои учени на базата на последното название сближават патарените с православните, смятащи, че Светият дух произтича от отца (ex Patre) за разлика от католиците, учещи, че произлиза от Отца и от сина (ex Patre Filioque). Трябва да се отбележи обаче, че за разлика от православните и католиците, които произнасят църковните звания по гръцки или по латински, сред богомилите на Балканите винаги са се употребявали славянски названия. На Епископа съответства Дедец (среднобълг. Дѣдьць), свещениците били гости и старци. Всички те за разлика от миряните били „истински християни“ или „свършени“ (лат. Perfecti).

ФИГУРА 5. Територия, на която са разпространени албигойците, наричани още бугри. Източник: <http://www.mmdtkw.org/CRUS0901CatharMap.jpg>

Православната църква упорито се бори с новата ерес. През 1111 година, когато България е под ромейска власт, показно е изгорен на хиподрума в Цариград Василий Врач. През 1140 и 1150 г. в Константинопол се организират ред съдебни процеси срещу „месалианското учение, наричано богомилско“. Богомилските писания са изгаряни, вождовете – хвърляни в тъмница. През 1186 г. по инициатива на великия сръбски жупан Стефан Неманя се свиква събор срещу богомилите, където „поглавару је урезан језик у грлу његову“. През февруари 1211 г. българският цар Борил свиква събор в столицата Велико Търново, където богомилите са предадени на анатема, а също и тези, които „ядат и пият с тях“⁵.

Католическата църква не се церемони с еретиците и действа значително по-решително. Албигойският кръстоносен поход (1209 – 1220 г.) унищожава катарите с такава жестокост, която даже и за ония времена е изглеждала прекалена. В началото на войната целият град Безие с 10 000 жители е бил унищожен. По-късно горят не само живи, но и мъртви катарите. За 20 години война са били унищожени около един милион души. Като спомен за българската ерес във френски език е останала само ругателната дума **bougre**, например **bougre d'idiot!** (*идиот нещастен!*).

Има обаче една страна, в която богомилите намират радушен прием. По времето на „добрия бан Кулин“ (1163 – 1204) босненската църква привлича международно внимание с това, че предоставя убежище на всички преследвани богомили. През 1200 г. папа Иннокентий III пише на унгарския крал Емерих (Имре):

„Стана ни известно, че когато наскоро нашият брат, сплитският архиепископ, изгонил много от еретиците от Сплит и Трогир, благородният мъж, босненският бан Кулин, им дал не само безопасно място за убежище, но и очевидно покровителство, като на тяхното безумство предоставил своята страна и себе си, и им оказал внимание като на католици или даже повече от католици, наричайки ги християни.“

Първият синод на Сръбската православна църква в Жича през 1221 г. проклина босненските архипастири, приемащи изгонените еретици:

„И да се разгласи на всички: Растудий босненски и Радомир и Дражило и Толко и Твърдош и всички, които се наричат християни и християнки, а не се кланят на светите икони и честния кръст: Проклети да са!“

---

⁵ По време на Търновския събор България все още е в уния с римската курия. Унията с Рим се разпада чак при Иван Асен II през 1235 г., когато отношенията с Никеиската империя се подобряват. Възможно е да има връзка между провеждането на търновския антибогомилски събор в 1211 и наскоро започналия (в 1208/9) кръстоносен поход срещу еретиците-бугри в Южна Франция. Папа Иннокентий, чиято дейност е изключително активна и засяга цяла Европа, може да е поискал жест на добра воля от страна на Борил в усилията на Курията срещу ерес, която е известна като "българска".

ФИГУРА 6. Инквизиторът Хуан де Торкемада

Католическата църква не може да се примири с босненската ерес. През 1235-1237 г. унгарските крале предприемат пет кръстоносни похода срещу Босна. Хърватският княз Нелипац през 1337 г. също предприема поход срещу еретиците. През 1402 г. папа Бонифаций IX казва, че францисканците са върнали в правата вяра петстотин хиляди заблудени, а година по-късно жителите на Дубровник пишат на Сигизмунд Люксембургски – унгарския крал – „за големите разходи за връщане към правата вяра на босненските патарени”.

През 1461 г. инквизиторът кардинал Хуан де Торкемада съставя документ, озаглавен „Петдесетте манихейски заблуди в

Босна”. Този документ ляга в основата на обвинителния акт срещу босненските богомили Джура Качинич, Стойшан Твърдкович и Радмило Вочинич, извикани на съд в Рим, а „заблуденията” се тълкуват като грехове срещу догмите на католическата църква.

Богомилите не почитат кръста. Затова на територията на Босна вместо кръстове на гробовете поставят стечъци (ед. ч. стечък) – надгробни камъни, понякога украсени с резба или надпис. Самото название „стечък“ идва от *стоечи камен* – „стоящ камък“. Освен в Босна и Херцеговина, те са разпространени из съседните територии в Сърбия, Черна гора и Далмация.

ФИГУРА 7. Разпространение на стечъците в наши дни. Източник:
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%B8>

Като самостоятелна държава Босна съществува почти до края на XV век, когато най-накрая пада под ударите на турците. Новоучредените Босненски и Херцеговински санджаци преминават към румелийския бейлербей със седалище в София.

Отчуждението от православните и католиците, които се отнасят непримиримо към “еретиците”, продължителните войни с католическа Унгария – всичко това съдейства за сравнително лесното разпространение на исляма сред богомилите в Босна. И макар че християнското население скоро започва да ги нарича „домашни турци“, те запазват своята идентичност, а отношението си към азиатските турци изразяват с думата „туркаши“.

Когато се говори за разпространението на исляма на Балканите, трябва да се кажат няколко думи за ролята на суфийските братства, които възникват под влияние на езотеричните идеи на иранския мистицизъм. По ирония на съдбата - отново *Ex Oriente Lux*. От Хорасан и Балх суфизмът се разпространява из западните Балкани, където намира благодатна конгениална почва. За суфиите религията е по-скоро емоционално състояние, отколкото догматично учение. Великият суфийски поет Джелаладин Руми има много характерни стихове:

*Аз не съм християнин, Нито евреин
Нито парси, Нито мюсюлманин.*

*Не съм нито от Изтока, Нито от Запада
Моето място е Безместното
Моята следа е Безследното
Не съм нито в душа, нито в тяло,
защото принадлежа на душата на моя Възлюбен (Бог)*

Също като богомилите, официалните власти често преследват суфиите и шиитите за техните неортодоксални възгледи. Поради гоненията, суфии и шиити се придържат към принципа на taqīuūa – «благоразумно прикриване на вярата», намирайки обосновка за това в Корана и хадисите.

Суфийските братства и преди всичко бекташиите, също и казълбашите-алиани са батинити – привърженици на свободното, алегорично тълкуване на Корана и суната. В противоположност на захиритите-буквалисти, батинитите търсят в Корана и суната “таен” езотеричен смисъл. Някои изследователи намират влияние на зороастрийството, християнството и гностицизма върху възгледите на алианите. Във всеки случай учението за тайното изповядване на вярата и за алегоричното тълкуване сближава суфиите и алианите с павликяните и богомилите. В това отношение е забележителен случая с павликянина Гегнезий (VII век), извикан на съд в Константинопол.

Гегнезий, изправен пред патриарха, успява да отговори на всички въпроси по такъв начин, че на думи да се съгласи с православието, но да не се отрече от своята вяра. Например, на въпроса на патриарха за това защо е напуснал католическата църква, Гегнезий отговаря, че не е имал това и в мислите си и само в католическата църква може да намери спасение. Но под Католическа (букв. вселенска) църква той всъщност има предвид църквата на павликяните. После патриархът пита Гегнезий защо павликяните отказват да почитат Божата майка. Тогава Гегнезий отправя анатема към всеки, който отказва да почита Божата майка, в която е влязъл Христос и от която е излязъл. При това той имал предвид не земната майка на Иисус, а невидимият небесен Град Божий, небесният Йерусалим, майката на божествения живот, достъпът до който за изкупление е приготвил Христос, влязъл в него като предтеча. След това патриархът попитал Гегнезий защо отказва да почита кръста. Гегнезий тогава предава на анатема всеки, който отказва да почита кръста, но има предвид Кръстът като символично име за Христа. Накрая питат Гегнезий защо отказва причастие от тялото и кръвта на Христос. Отговорът на този въпрос също бил напълно удовлетворителен: под тялото и кръвта на Христос Гегнезий разбира учението на Христос, което той приема с цялото си сърце. По такъв начин Гегнезий отговаря и на въпроса за кръщаването с вода, зад която той смята, че е самият Христос, живата вода, водата на живота. След като за този съд е докладвано на императора, Гегнезий получава от него писмо, което го защитава от всякакви бъдещи оплаквания и преследвания.

Суфиите са срещу официалната идеология и респективно властите. Учението им е успешно още и затова, защото суфизмът олицетворява вечния стремеж към социална справедливост, човешко достойнство и духовно усъвършенстване. Има догадки, че преследвани от сунитските селджуци, суфии, предрешени като арменски бегълци, проникват на Балканите още преди Османското завоевание.

Дервишите учат, че скритият смисъл на висшите ценности на исляма, християнството и юдаизма е един и същ. Според учението на пир Балъм султан⁶, виден представител на ордена на бекташите, Аллах, Мохамед и Али са трите лица на троицата (thaluth). Апокрифното бекташийско учение за пророка Иса (Исус) може би е една от причините този орден да е толкова популярен сред еничарите, набирани от християнското население на Балканите.

Двойственото поведение, когато говорят едно, а имат предвид друго, води към интересно семантично развитие на суфийския термин **тарикат**. В съвременния български език това е разговорна дума със значение “хитрец”. В арабския език думата тарик (tarīq, мн.ч. turuq) означава “път”. Производното от него **tarīqah** започва да обозначава суфийските братства, търсещи истината (haqīqah). Турцизираната форма *tarikah* означава по първо значение именно суфийско братство. Но доколкото суфиите често са били принудени да скриват истинските си убеждения, основното, което са виждали в поведението им, е хитростта.

Търпимостта към местните традиции и обичаи от страна на бекташиите осигурява

ФИГУРА 8. Центърът на Бекташийския орден в Тирана.

популярност на народния бекташизъм на Балканите. Характерно е, че масово преминаване в исляма се осъществява именно в зоните на яростното съперничество на Константинопол и Рим: в Босна, притисната между православна Сърбия и католическа Хърватия, и в Албания, раздирана между католическия север и православния юг. След като Кемал Ататюрк забранява суфийските братства на територията на Турция, центърът на ордена на Бекташиите се намира в Тирана.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Павликянството възниква в крайните източни предели на римската империя. Към него се придържат в началото арменци и сирийци, след това славяни, гърци и други народи на Империята. Под влияние на павликянството възниква учението на богомилите, обхванало почти цяла Европа. Християнската църква се опитва да изкорени ересите с цената на жестоки кръвопролития. На Запад, както изглежда, тази политика в крайна сметка има успех. Когато на Балканите идват турците с учението си за зиммиите⁷, гоненията са прекратени. Както пише тунизийският историк и мислител Х. Джаит, самото съществуване на исляма, който макар да е самостоятелно учение, все пак има общи библейски традиции, отправя предизвикателство към християнския

---

⁶ Балъм султан е роден в Димотика. Разпространено е схващането, че майка му е била българка.

⁷С арабския термин dhimmī или ahl al-dhimma (хора на договора) се обозначава немюсюлманското население (християни и юдеи), което се ползва със защита на живота и имота си в замяна на данъка *джизие*, който плащат.

тоталитаризъм с неговото чувство за древна легитимност и с непознаване на религиозния плурализъм.

Така въз основа на религиозни различия възникват малките етноси на павликяните католици в България и Банат, торбешите в Македония, гораните в Косово, българомохамеданите, а също бошнаците в Босна и Херцеговина. Всички те в края на краищата са предпочели да си сменят вярата, отколкото да станат като съседите си, различията с които са им изглеждали непреодолими.

За много от нас религиозният плурализъм е норма в съвременното общество. Но конфликтите между католици и протестанти в Северна Ирландия, между сунити и шиити в Ирак и Сирия (alawi), на различни места на земното кълбо, подкопават тази увереност. Различията, в основата на които лежи (или в началото е лежало) религиозното разделяне, са толкова жизнени и трайни, че не могат да бъдат изживени дълго време.